

La *res novae* del món del treball: història, ètica i espiritualitat

Sebastián Mora Rosado
Universidad Pontificia Comillas

---

1. Introducció

El *Compendi de Doctrina Social de l'Església*, promulgat el 2004, era conscient d'una profunda transició d'època (CDSE, 310) respecte al món del treball. En aquells anys, el món del treball estava sofrint canvis profunds en diversos ordres (socials, legals, econòmics). En realitat, l'àmbit del treball mai no ha estat una realitat estàtica en la història de la humanitat. Si alguna variable ha romàs constant en el món del treball, ha estat el seu permanent dinamisme.

Ara bé, no podem ocultar que aquest permanent dinamisme mostra als nostres dies una profunditat i una acceleració inusitades. Fins i tot hi ha sociòlegs que afirmen¹ que els conceptes clàssics amb què la sociologia ha abordat el dinamisme social han quedat obsolets per comprendre la nostra realitat. *Evolució, transformació o revolució*, que són els conceptes clàssics de l'elenc sociològic, es queden curts per comprendre el dinamisme de profunditat i *rapidació* (*Laudato si'* [LS], 18). Beck anuncia que no estem vivint un món en canvi, cosa força repetida en els darrers lustres, sinó un canvi del món tal com el coneixíem. De fet, ell proposa la noció de *metamorfosi* per comprendre el dinamisme històric actual: «Vivim en un món que no tan sols està canviant, sinó que s'està metamorfosant.»²

És curiós que aquest terme, aplicat per Beck a la totalitat de la nostra

Els canvis en el món del treball produeixen, de manera automàtica, transformacions profundes en la qüestió social.

existència, va ser utilitzat profusament als anys noranta per tractar dels canvis esdevinguts en el món del treball.³ El treball, enunciat així en general, ha estat i encara és una variable central a l'hora d'ordenar les societats modernes. Els canvis en el món del treball produeixen, de manera automàtica, transformacions profundes en la qüestió social. Així ho ha entès la Doctrina Social de l'Església (d'ara endavant: DSE) des de la *Rerum novarum* fins als nostres dies. Joan Pau II, en la *Laborem exercen* (LE), considera que el treball és «la clau essencial de tota la qüestió social, si tractem de veure-la veritablement des del punt de vista del bé de l'home» (LE 3).

Estic convençut que el treball és, i continuarà essent, una clau essencial de la qüestió social; ara bé, amb significats i desenvolupaments històrics molt diversos. Aquestes noves creacions socials no han de fer-nos bandejar el «punt de vista del bé de les persones», i és obligat introduir en el nostre context el «bé de la Mare Terra». El desenvolupament històric del món del treball no pot passar implacable per sobre de les persones, a mode d'esperit absolut hegel·lià, i aixafar irresponsablement la nostra *casa comuna*. El desplegament històric del món del treball requereix cartografies ètiques per a orientar l'impuls d'una «ecologia integral» (IS) a l'alçada dels temps. Però per a desplegar aquesta ecologia integral, és més necessària que mai una espiritualitat profunda i renovada que impregni el treball manual d'un sentit espiritual revolucionari (cf. LS 126). Història, ètica i espiritualitat construeixen, doncs, una trama necessària per a pensar el món del treball i repensar-nos com a món en emergència⁴ en clau cristiana.

2. El treball en la història

Valorat des d'una perspectiva etnològica i antropològica, el treball es presenta en les diferents cultures i societats amb significacions ben

Història, ètica i espiritualitat construeixen la trama necessària per a pensar el món del treball.

diverses. Fins i tot als nostres dies podem afirmar que la valoració i la noció del treball disten molt de tenir una significació universal. La nostra idea moderna del treball és el resultat d'una llarga evolució: el terme no ha tingut sempre el mateix significat ni s'ha valorat de la mateixa manera al llarg dels segles.⁵

Fins al segle XVIII no s'estableix amb claredat el nexa del treball amb l'activitat productiva, i a Europa comença a considerar-se camps homogenis d'activitat humana que podem agrupar sota el concepte de *treball*.⁶ Aquesta homogeneïtat s'aconsegueix a costa de buidar de particularitat les activitats humanes i construir un concepte abstracte de treball. Aquesta abstracció aconsegueix separar l'activitat de la persona concreta (la que regnava en el món dels artesans) i es converteix en una activitat mercantil. El treball es converteix, si bé amb connotacions diferents de les actuals, en ocupació assalariada.

Durant el segle XIX el treball comença a convertir-se no tan sols en una activitat secundària moralment, encara que necessària per a viure, sinó en un escenari de realització humana. El treball, i en això hi té molt a veure Marx, es converteix en l'essència de l'ésser humà, que permet transformar, organitzar i adaptar el mitjà per al desenvolupament social i econòmic. El treball, l'origen etimològic del qual sembla ser *tripalium*,⁷ es va transformant de maledicció bíblica («Et guanyaràs el pa amb la suor del teu front» [Gn 3,19]) en activitat desitjable, i ja entrat el segle XX, especialment a Europa, en una activitat sostinguda per drets socials i econòmics. Treballar esdevé el «dret a tenir drets» (Arendt).

Aquest breu recorregut ens presenta com el treball ha evolucionat des del *treball-tripalium* al *treball-autorealització*.⁸ Doncs bé, aquest dinamisme que fa que el treball sigui un factor productiu, un àmbit de realització subjectiu-social, un mecanisme essencial d'accés a ingressos

El dinamisme que fa que el treball sigui un factor productiu o un àmbit de realització subjectiu-social s'està esquerdant.

i a protecció social, s'està esquerdant, almenys com a ideal regulador de la vida social.

3. Metamorfosi del treball

Parlo d'*ideal regulador* perquè la realitat històrica, a escala mundial, és molt lluny d'expressar un desenvolupament ple d'aquesta cosmovisió del treball. Tot i els avenços, indubtables i contrastats, en certs àmbits del món laboral, la realitat presenta ferides profundes.

Segons l'Organització Internacional del Treball (oit), el 2019 hi havia 188 milions d'aturats a tot el món. Uns altres 165 milions de persones tenen feina, però a temps parcial tot i no desitjar-ho. A més, almenys 120 milions de persones estan marginalment vinculades al mercat de treball sense entrar en les estadístiques de desocupació, i més de 630 milions de treballadors continuen vivint sota el llindar de pobresa. Finalment, continuant amb aquesta ràfega de dades, al món més de dos mil milions de treballadors estan treballant en activitats econòmiques poc cobertes —o pràcticament gens— per contractes legals.

A Espanya, un cas atípic entre les economies desenvolupades, fins i tot abans de la crisi convíem amb uns alts nivells de desocupació i amb una presència important de llocs de treball no qualificats amb alta temporalitat. Amb aquesta fragilitat estructural vam enfrontar una crisi profunda que va ampliar desmesuradament la desocupació i va intensificar la precarietat laboral fins a cotes impensables. Encara que en aquests moments s'ha temperat una mica la desocupació (tanmateix, continuem sent el segon país amb la taxa de desocupació més alta, només superats per Grècia, i a sis punts d'Itàlia), continua havent-hi un alt grau de precarietat en les condicions laborals, els salaris, la temporalitat dels contractes, etc.

En el nostre estat continua havent-hi una correlació altíssima entre exclusió severa i exclusió de l'ocupació.

En el nostre estat podem afirmar que continua havent-hi una correlació altíssima entre exclusió severa i exclusió de l'ocupació. És a dir, la falta d'accés a l'ocupació continua explicant, en una proporció molt important, l'exclusió social severa. Ara bé, fins i tot persones i llars amb ocupació formen part de l'exclusió social. És cert que la desocupació explica l'exclusió, però accedir a una feina no assegura sortir de l'exclusió o no arriba a protegir-nos-en de manera consistent, a causa de les seves condicions de precarietat:⁹ un marc social i econòmic que converteix l'ocupació assalariada de condició indigna en l'estat més desitjat.¹⁰

«El món del treball canvia a un ritme accelerat principalment pels avanços tecnològics, la globalització, l'evolució demogràfica i el canvi climàtic. El futur del treball brinda oportunitats econòmiques, però també presenta problemes greus, com ara desigualtats creixents, altes taxes de desocupació, polarització de l'ocupació i degradació ambiental.»¹¹ En aquest context global i local s'estan desplegant dinàmiques de profunda transformació en el món del treball, com vèiem en la citació anterior. Hi ha riscos, a banda dels esmentats, relacionats amb noves formes d'ocupació que difereixen de les clàssiques relacions del treball assalariat i del treball autònom. Es tracta de l'aparició de l'anomenada *autoexplotació*,¹² que duu indissociable la síndrome de l'extenuat en el món laboral, la baixa remuneració de les rendes salarials i la supressió (a la pràctica) de la regulació que protegeix l'ocupació.¹³ Aquesta succinta anàlisi, que hauria de ser completada amb altres condicions, ens endinsa en el que Imanol Zubero denomina «la banalització de la injustícia en l'era de la irresponsabilitat» (2016).

Amb tot, potser l'imaginari percebut amb més temor és l'univers que s'obre amb l'anomenada *indústria 4.0* o *revolució 4.0*. Els avenços tecnològics (la intel·ligència artificial, l'automatització i la robòtica)

Els treballs menys qualificats són fàcilment automatitzables i els nous llocs de treball demanaran altes competències per a dur-los a terme.

estan creant un nou marc tecnoeconòmic amb un impacte poc previsible. Hi ha un debat, a vegades molt pròxim a la ciència-ficció, sobre les ocupacions que podrien automatitzar-se i l'impacte que tindria en el món laboral. Les estimacions d'automatització se situen entre el 50% de les ocupacions en les economies desenvolupades en els pròxims vint anys, i entre el 6 o el 15% en funció de l'entorn econòmic. A Europa es calcula que entre un 50% i un 30% de la mà d'obra podrà automatitzar-se.¹⁴

«En els àmbits macroeconòmic i social, les noves tecnologies poden ser el preludi d'una “economia de l'esperança”, amb feina per a tothom i inclusió social equitativa, o bé, a l'inrevés, generar desocupació generalitzada, desigualtat i exclusió social massives en un procés de “refeudalització” de les societats occidentals.»¹⁵ Entre l'esperança i l'apocalipsi hi ha molts espais intermedis. Però, tal com hem vist anteriorment, el context del món del treball no anuncia marcs especialment esperançadors. El que sí que sembla clar és que els efectes del nou entorn tecnoeconòmic requeriran un ajust important, en el millor dels escenaris, que impactarà especialment en les capes més vulnerables. Els treballs menys qualificats són fàcilment automatitzables i els nous llocs de treball demanaran altes competències per a dur-los a terme. Unes competències que quedaran desfasades amb rapidesa perquè seran substituïdes per unes altres. Com bé assenyala Sennet, avui dia es valora més la capacitat d'adquirir noves competències que les que es tenen en el present. Les «elits d'habilitats potencials» (Sennet) conservaran la posició, que transformaran en possessions per a l'elit i en desposseïció per a les majories.

Aquests dos escenaris descrits mostren un context d'alta incertesa. D'una banda, ens indiquen un escenari on s'està desmantellant el dret

L'Església no està disposada a resignar-se a un marc tecnoeconòmic que desmantelli l'univers dels drets laborals.

al treball, almenys en el sentit clàssic, i construint un futur on la «precarietat es presenta com a destinació».¹⁶ La revolució 4.0, d'altra banda, ens apunta a un context ambivalent respecte al futur del treball, que es mou entre l'esperança i la feudalització del món del treball. Entre aquests dos escenaris, n'ergeix un tercer,¹⁷ que aprofundeix en les oportunitats que té l'economia verda com a espai sostenible, inclús i equilibrat de generar treball. Hi ha dades per a la desesperança, i no hem de passar-les per alt, però també hi ha esquerdes per on brota l'esperança. L'Església, des de la seva Doctrina Social, aposta per un horitzó ètic per al món del treball des de la categoria, compartida amb la OIT, de *treball decent*.

4. El treball decent

La OIT defineix el treball decent com «l'accés a una ocupació amb drets i sense discriminació, en condicions saludables, amb remuneració suficient i protecció social. És a dir, un treball amb dignitat». Aquesta aproximació està molt allunyada de la realitat de què hem tractat en aquest escrit.

L'Església s'alinea amb aquesta campanya pel treball decent des de l'any 2000. Joan Pau II va apel·lar amb energia a construir «una coalició mundial a favor del treball decent». Benet XVI ens va regalar un ampla definició del treball decent:

«Un treball que, en qualsevol societat, sigui expressió de la dignitat essencial de tot home o dona: un treball lliurement triat, que associï efectivament els treballadors, homes i dones, amb el desenvolupament de la seva comunitat; un treball que, d'aquesta manera, faci que els treballadors siguin respectats i eviti tota discriminació; un treball que permeti satisfer les necessitats de les famílies i escolaritzar els fills sense que es vegin obligats a treballar; un

La dignitat humana ens fa portadors de drets i de deures en l'àmbit laboral que són inalienables.

treball que consenti que els treballadors s'organitzin lliurement i facin sentir la seva veu; un treball que deixi espai per a retrobar-se adequadament amb les pròpies arrels en l'àmbit personal, familiar i espiritual; un treball que assegurí una condició digna als treballadors que arriben a la jubilació» (*Caritas in veritate*, 63).

Tal com observem, l'Església presenta un horitzó ètic per al món del treball. L'Església no està disposada a resignar-se a un marc tecnoeconòmic que desmantelli l'univers dels drets laborals. I no tan sols per raons socials, sinó per conviccions antropològiques.

L'Església considera en un sentit ampli el treball com «l'activitat humana transitiva sobre la naturalesa» (LE 4). És considerat una prolongació de la creació: «Déu va col·locar l'ésser humà al jardí recentment creat» (cf. Gn 2,15) no tan sols per preservar el que hi havia (tenir-ne cura), sinó per treballar sobre això de manera que produïxi fruits (llaurar). Així, els obrers i els artesans «asseguren la creació eterna» (Sir 38,34). En realitat, la intervenció humana que procura el desenvolupament prudent del que ha estat creat és la forma més adequada de tenir-ne cura, perquè implica situar-se com a instrument de Déu per ajudar a fer brollar les potencialitats que ell mateix va col·locar en les coses (LS 124).

En aquest marc antropològic, una aportació nova de la Doctrina Social de l'Església és el plantejament del sentit objectiu i subjectiu del treball. El treball és una activitat de desenvolupament vocacional dels homes i de les dones. Hi ha una prioritat d'aquest element vocacional (subjectiu) sobre l'objectiu (tècnica, organització i estructura). L'essencial és que el treball, tot treball, és personal perquè ho realitza una persona (LE 6). No hi pot haver una dissociació entre dignitat humana i activitat laboral. La dignitat humana ens fa portadors de drets i de deures en l'àmbit laboral que són inalienables.

Ara bé, en el context actual hem de repensar què significa aquesta prioritat de la dimensió subjectiva del treball sobre l'objectiva. En un món amb profundes transformacions haurem de repensar-nos des de noves coordenades de l'espiritualitat cristiana.

4. Teologia i espiritualitat del treball

Des de sempre hi ha hagut una visió cristiana del treball. Des del relat del Gènesi als escrits paulins, es va mostrant una manera cristiana de comprendre l'activitat humana. Amb tot, la teologia i l'espiritualitat del treball, tal com la reconeixem en l'actualitat, comença al segle xx amb plantejaments nous sobre la santificació en el treball. De manera correlativa al concepte del treball-autorealització que abans hem esmentat, apareix l'autorealització cristiana en el treball com a santificació.¹⁸ Sens dubte, la Doctrina Social de l'Església, especialment l'encíclica *Rerum novarum*, va tractar la qüestió social des de la centralitat del treball, però no va ser una reflexió teològica, sinó que va abordar la realitat dels obrers en les seves condicions laborals i socials.

La perspectiva catòlica del treball era construïda sobre un continu que transitava entre la maledicció bíblica («Et guanyaràs el pa amb la suor del teu front» [Gn 3,19]), l'ascètica («Treballa perquè el diable et trobi sempre ocupat» [sant Jeroni]) i la prudent prolongació de la creació (hi fa referència el papa Francesc en la citació anterior de la LS). És amb el teòleg dominic Marie-Dominique Chenu que s'aborda una reflexió sistemàtica, des de la teologia catòlica, sobre el món del treball.¹⁹ Aquesta reflexió es prolongarà fins al Concili Vaticà II i quedarà extensament formulada en la LE.²⁰ De fet, d'aquesta encíclica hom en destaca l'arrelament teològic i la nova espiritualitat per al món del treball expressada de manera nítida en el capítol final.

Aquesta breu exposició pretén mostrar que és possible i necessari repensar la teologia del treball en les condicions actuals. Tota la teologia i l'espiritualitat del treball s'ha construït sistemàticament després de la finalització de la II Guerra Mundial, en un període determinat del desenvolupament europeu i estatunidenc. Això no vol dir, però, que hàgim de rebaixar les pretensions ètiques. En l'anterior apartat

Hi ha multitud d'activitats humanes que col·laboren per cobrir necessitats —és a dir, treball— amb altres lògiques diferents de les del salari.

han quedat exposades de manera clara. La qüestió és com construir noves dinàmiques perquè, sense esquarterar la catedral ètica del treball, puguem repensar-nos amb una visió creativa. Podem pensar de manera diferent l'espiritualitat i la teologia del treball perquè van ser pensades, sistematitzades i esteses en un context determinat que no és l'actual. Això no significa renunciar a tota la riquesa de la tradició, sinó pensar-la des de les condicions actuals.

5. La *res novae*

M'atreveixo a plantejar alguna línia de pensament que ens pot ajudar a repensar-nos en les condicions actuals. Són només suggeriments, sense ànim d'aprofundir-hi, per a poder dialogar amb el món des de la identitat cristiana en una època de transició.

L'Ort estableix una diferència clara entre treball i ocupació. El treball és una activitat humana que satisfà les necessitats d'una comunitat o el manteniment de les persones, sigui aquesta remunerada o no. L'ocupació, tanmateix, és un treball a canvi d'un pagament. La reflexió cristiana sobre el treball ha estat teòricament centrada sobre el *treball* així entès, però moltes de les reflexions operatives se centraven en l'ocupació. Crec que és un moment clau per a recuperar el treball com una activitat humana que satisfà necessitats de les comunitats. Hi ha multitud d'activitats humanes que col·laboren per cobrir necessitats —és a dir, treball— amb altres lògiques diferents de les del salari. Activitats que també construeixen cohesió, solidaritat i esperança. Activitats que van des de les tasques domèstiques (injustament carregades a les dones de manera majoritària) a projectes comunitaris o iniciatives econòmiques populars. Hem de continuar pensant l'ocupació en el sentit clàssic, amb totes les novetats que pugui tenir,

Moltes formes organitzatives continuen mantenint milions de persones, des d'experiències rurals a iniciatives populars de base que mostren que es pot anar més enllà.

però alhora hem d'anar més enllà per poder recrear-nos des d'una espiritualitat del treball, i no tan sols des de l'ocupació com a mitjà d'autorealització-santificació. És a dir, pensar el treball des d'una «activitat que impliqui alguna transformació del que existeix» (LS 125).

Però més enllà de la mera activitat de «transformació del que existeix», s'obre una novetat contemplativa, clau en la tradició cristiana, per a comprendre en el fons i profundament el treball (cf. LS 125). Tota forma de treball porta implícita una comprensió de la realitat, de com relacionar-nos amb els «altres de si». Aquesta densitat contemplativa ens porta a pensar l'economia més enllà de l'economia convencional. Hi ha multitud de formes organitzatives que continuen mantenint milions de persones, des d'experiències rurals a iniciatives populars que des dels moviments de base mostren que es pot anar més enllà. «Perquè continuï sent possible donar ocupació, cal promoure una economia que afavoreixi la diversitat productiva i la creativitat empresarial» (LS 129).

Finalment, si la teologia del treball pot anar més enllà de la mera ocupació, aleshores podem pensar l'activitat humana subjecta a una altra mena de rendes que no provinguin del salari. Pensar la renda bàsica, en les seves diferents modalitats, pot ser un camí per a pensar-la —i no tan sols com un mitjà d'obtenir ingressos— des de l'activitat humana.

«Els escenaris actuals de profunda transformació del treball humà fan encara més urgent un desenvolupament autènticament global i solidari» (CDSE 321). Un desenvolupament que haurà d'estar arrelat en una profunda i renovada espiritualitat del treball. Història, ètica i espiritualitat teixeixen el futur del treball, que continua sent «una clau, potser la clau essencial, de tota la qüestió social» (LE 3).

Notes

1. U. BECK, *La metamorfosis del mundo* (Buenos Aires, Paidós, 2017).
2. *Ibid.*, p. 16.
3. R. CASTEL, *De la exclusión como estado a la vulnerabilidad como proceso*, «Archipiélago» 21 (1995), pp. 27-36. A. GORZ, *Metamorfosis del trabajo* (Madrid, Sistema, 1995).
4. *Emergència* en el doble sentit: emergència de riscos d'indole diversa i emergència d'oportunitats noves per al canvi.
5. A. GORZ, *Metamorfosis del trabajo*, *op. cit.*
6. Per a aquest apartat m'ha estat molt útil, per la seva visió sintètica, l'article: Dominique MÉDA, *Tres escenarios para el futuro del trabajo*, «Revista Internacional del Trabajo» 138(4) (2019), pp. 675-702 [doi:10.1111/ilrs.12139]. Es tracta, sens dubte, d'una visió des del món occidental desenvolupat.
7. Corma de tres estaqués per a immobilitzar el bestiar. També s'utilitzava com a instrument de tortura.
8. D. MÉDA, *Tres escenarios para el futuro del trabajo*, *art. cit.*, p. 678.
9. N. ZUGASTI, *¿Hacia qué modelo de empleo nos estamos dirigiendo? Reflexiones sobre la pérdida de capacidad de integración del empleo en España* (Madrid, Foessa, 2019).
10. R. CASTEL, *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado* (Buenos Aires, Paidós, 1997).
11. U. RANI – D. GRIMSHAW, *Introducción. Trabajo, empleo y sociedad: ¿Qué esperar del futuro?*, «Revista Internacional del Trabajo» 138(4) (2019), pp. 619-637 [doi:10.1111/ilrs.12144], p. 619.
12. B.-C. HAN, *La sociedad del cansancio* (Barcelona, Herder, 2012).
13. Es parla de la necessitat d'un tercer règim laboral per encasellar les noves iniciatives de les *economies de plataforma*.
14. A. LÓPEZ – J. ORTEGA – M. VENTOSA – B. VILLAZÁN, *Los retos de la digitalización en la industria española*, dins A. BLANCO – J. A. LÓPEZ-RUIZ – A. CHUECA – S. MORA (ed.), *Informe España 2019* (Madrid, Universidad Pontificia Comillas, 2019), pp. 273-308.
15. G. DOSI – M. E. VIRGILLITO, *¿Hacia dónde evoluciona el tejido social contemporáneo? Nuevas tecnologías y viejas tendencias socioeconómicas*, «Revista Internacional del Trabajo» 138(4) (2019), pp. 639-674, p. 641 [doi:10.1111/ilrs.12138].
16. R. CASTEL, *De la exclusión como estado a la vulnerabilidad como proceso*, *art. cit.*
17. D. MÉDA, *Tres escenarios para el futuro del trabajo*, *art. cit.*
18. J. L. ILLANES, *La santificación del trabajo. El trabajo en la historia de la espiritualidad* (Madrid, Palabra, 112001).
19. M.-D. CHENU, *Pour une théologie du travail* (Paris, Seuil, 1955).
20. Per a un desenvolupament i una sistematització de la teologia del treball i del seu desplegament en la Doctrina Social de l'Església, veg. É. E. GASDA, *Fè cristiana y sentido del trabajo* (Madrid, Universidad Pontificia de Comillas, 2011).